

Części Starego Testamentu

a) Nazwa i struktura

Stary Testament stał się starym dzięki Nowemu Testamentowi. Już w nazwie „Stary Testament”, która jest możliwa jedynie w przeciwieństwie do „Nowego Testamentu”, kryje się problem chrześcijańskiej interpretacji owego korpusu. Jednakże owa nazwa, zabarwiona przez chrześcijańskie zrozumienie, opiera się na Starym Testamencie, dokładniej rzecz ujmując na prorockim oczekiwaniu przyszłości: Bóg zwróci się po sądzie ponownie do swojego ludu. Według obietnicy Jr 31,31 nowe „przymierze” (łac. *testamentum*) zastąpi złamane, stare przymierze. Czyż słowa te nie uwidoczniają, jak Stary Testament wyrasta sam ponad siebie, jak przekracza sam siebie w nadziei? Do takiej nadziei Starego Testamentu, która przekracza własne wydarzenia, nawiązuje jego chrześcijańskie zrozumienie. Nowy Testament odnosi prorocką obietnicę do przyszłości, rozpoczynając się w Jezusie (por. 2 Kor 3; Hbr 8). Samo przeniesienie pojęcia „stare przymierze” albo też „stary testament” na księgę Starego Testamentu nie występuje jeszcze w Nowym Testamencie.

W Nowym Testamencie cytowany jest Stary jako autorytet (np. Łk 10,25nn), jako „przez Boga natchnione Pismo” (2 Tm 3,16). Stary Testament uchodzi za „Pismo” albo „Pisma” jako takie (Łk 4,21; 24,27nn i in.). Określenie to odzwierciedla jego wysoką, w pewnym sensie jednorazową wartość. Nie powinno ono być jednak w tym stopniu błędnie rozumiane, jakoby Stary Testament był w swej istocie zapisanym, a Nowy Testament w przeciwieństwie do niego ustnie przekazywanym, żywym Słowem. Stary Testament, przynajmniej w dużym stopniu, tj. w prorockiej wieści, wyrósł z ustnego zwiastowania i był później odczytywany i wyjaśniany podczas nabożeństw (Ne 8,8; Łk 4,17).

Stary Testament jako całość został opisany w Nowym także jako „prawo” (J 12,34; 1 Kor 14,21 i in.), bliżej jako „prawo i prorocy”, względnie „Mojżesz i psalmy” (Łk 24,44). Takie nazewnictwo niesie ze sobą pewne nieporozumienie, nie przykazaniem (por. Mt 22,40), lecz także przepowiednią (J 15,25; Mt 11,13 i in.). Wykład prawniczy nie odpowiada zatem w zupełności samorozumieniu Starego Testamentu.

W dwuczłonowej, a jeszcze mocniej w trójczłonowej formule „Mojzesz, prorocy i psalmy” odzwierciedla się budowa Starego Testamentu. Podobny podział na trzy części znajduje się już ok. 130 r. przed Chr. w przedmowie do greckiego tłumaczenia (apokryficznych) Przepowiedni Jezusa Syracha. Do dzisiaj używany jest w judaizmie — obok nazwy *miqra'* („czytanie”, „odeczyt”, „księga, którą należy czytać”) — skrót TNK (czyt. *f'nach*) jako określenie całej Biblii. Składa się on z początkowych spółgłosek nazw trzech głównych części Starego Testamentu.

T: *Tora*, tzn. „pouczenie”, 1—5 Księgi Mojżesza: Gen, Ex, Lev, Num, Dtn;

N: *Nebiim*, tzn. „prorocy” (włącznie z księgami historycznymi od Joz do Krl);

K: *Ketubim*, tzn. (pozostałe święte) „Pisma”, jak np. Psalterz, Księga Hioba.

Greckie tłumaczenie Starego Testamentu, Septuaginta (LXX), w przeciwieństwie do tego jest raczej czteroczęściowe, poza tym obszerniejsze, zawiera bowiem w zróżnicowanym stopniu także tzw. apokryfy (jak księgi Machabejskie, Barucha, Jezusa Syracha):

księgi prawne (1—5 Mż)

historyczne (Joz, Sdz, Rt, 1 i 2 Sm, 1 i 2 Krl, 1 i 2 Km, Ezd, Ne, Mach i in.)

poetyckie (Ps, Prz, Kz, Pnp, Hi i in.)

prorockie (Dodekapropheton, Iz, Jr, Tr, Ez i in.)

Jeśli połączy się pierwsze dwie grupy, tzn. zaliczy Pięcioksiąg Mojżeszowy do ksiąg historycznych, powstanie jaśniejszy w stosunku do hebrajskiego, trójczłonowy podział, który odpowiadał będzie różnicy czasów: przeszłość (dzieła historyczne), teraźniejszość (Ps, Prz) i przyszłość (proiectwa). Poprzez łacińskie tłumaczenie, Vulgatę, dostał się ów podział do naszej Biblii.

W pierwszej z wyżej wymienionych grup, w Pentateuchu (Pięcioksiąg Mojżeszowy) (§ 4a), przekazy hebrajski i grecki mają tę samą objętość. Jako że Pentateuch rozpoczyna się stworzeniem świata i zdaje następnie sprawozdanie o początkach (ojcowie, Egipt) oraz podstawach Izraela (Synaj), znajduje się on słusznie na czele.

W ocenie drugiej grupy odbiega natomiast przekaz chrześcijański od żydowskiego. Judaizm rozumie księgi tzw. wielkich proroków Iz, Jr i Ez (bez Da) oraz Dodekapropheton, który jednoczy księgi od Ozeasza do Malachiasza (pierwotnie na jednym zwoju), jako późniejszych proroków (tylni). Przed nimi znajdują się księgi Joz, Sdz, Sm oraz Krl jako wcześniejsi prorocy (przedni). Owego przeciwstawienia „przedni” — „tylni” lub wcześniej — później nie można wytłumaczyć ani przestrzennie, tzn. na podstawie pozycji ksiąg w kanonie, ani też czasowo, tzn. według czasu działalności proroków. W „przednim”, narracyjnym piśmiennictwie zebrane są wiadomości o prorokach takich jak Natan, Eliasz i Elizeusz. Połączenie historycznych i prorockich dzieł w jednym bloku opiera się być może na przekonaniu, że także księgi historyczne zostały napisane przez proroków (Sm).

Rzeczywiście istnieją pewne zbieżności między literaturą narracyjną a prorocką. Obie są zgodne, jeśli chodzi o podejście do historii, zwłaszcza o powiązanie (zapowiadającego, ale też następującego i wyjaśniającego) słowa i wydarzenia. Poza tym w obu dziedzinach znajduje się to samo redak-

cyjne opracowanie (pochodzące z tzw. szkoły deuteronomistycznej), które widzi winę narodu izraelskiego w przekroczeniu pierwszego i drugiego przykazania. Tak oto wydaje się sięgać wstecz współzależność literatury historycznej i prorockiej.

Tradycja chrześcijańska przypisuje dzieła narracyjne nie prorocत्वu, lecz łączy — w oparciu o tłumaczenia greckie i łacińskie — Pentateuch z księgami od Joz do Kr1 jako historycznymi oraz dodaje do nich kolejne narracyjne księgi (Krn, Ezd, Ne, Est). Pentateuch traci w ten sposób na swojej specjalnej pozycji, wyrażonej przez nazwę „Pentateuch”. Najbardziej historyczny charakter i związek z Joz. Nadanie imienia jest wypełnieniem obietnicy danej ojcom i ludowi izraelskiemu. Historia od patriarchów, nawet od stworzenia, do czasów powygnaniowych, przedstawia się jako kontynuacja, która różnie odzwierciedla się w poszczególnych częściach pomiędzy Gen a Ezd/Ne.

Szczególnie trzecia część starotestamentowego kanonu nie jest w tradycji żydowskiej ani też chrześcijańskiej stałą wielkością. Grupie tej przyporządkowano „pisma” (hagiografie), które nie znalazły miejsca w dwóch pierwszych, uchodzących już za zamknięte. Kolejność tych dzieł pozostała przez stulecia otwarta. W Biblii hebrajskiej następuje najczęściej po obszerniejszych księgach Ps, Hi i Prz pięć *megillot*, tj. „role” pięciu świąt: Rt, Pnp, Kz, Tr, Est (§ 26), w końcu Dn i kronikarskie dzieło historyczne (Ezd, Ne, 1—2 Krn).

Tradycja chrześcijańska traktuje — ponownie w oparciu o tłumaczenia greckie i łacińskie — część tego zbioru (Hi, Ps, Prz, Kz, Pnp) jako całość, jednocześnie zalicza inną część (Krn, Ezd, Ne, Est) do ksiąg historycznych, trzecią zaś (Tr, Dn) do prorockich.

b) Powstanie kanonu

W historycznym procesie powstawania Starego Testamentu nie można dostrzec jasnych zasad. W strukturze Starego Testamentu zwłaszcza w części „pisma”, połączone zostały wtórnie istniejące już księgi w jedną całość. W jego podziale uwidoczniają się fazy jego powstania.

Pięcioksiąg, jako najstarsza i powstała w ciągu kilku stuleci część, osiągnął obecny kształt w V lub najpóźniej w IV w. przed Chr. Samarytanie, którzy od gminy jerozolimskiej odseparowali się ostatecznie nie wcześniej niż w czasach hellenistycznych, znali i zachowali jako autorytet jedynie Torę, a więc Pięcioksiąg Mojżeszowy (por. § 12c,4). W III wieku przed Chr. Pentateuch dostępny był jego tłumaczom na język grecki w Egipcie.

Do tego trzonu dołączyły się ok. III w. przed Chr. księgi prorockie jako zamknięta wielkość. Era profetyzmu wydawała się kończyć (Za 13,2nn), rozpoczął się czas interpretacji. Około 190 r. przed Chr. „Pochwała ojców” (Księga Syracha 48n) wylicza Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela i dwunastu proroków, podczas gdy brakuje Księgi Daniela, która powstała dopiero ok. 165 r. przed Chr.

Czyż Pentateuch nie wymagał kontynuacji, nawet jeśli ta nie mogłaby posiadać podobnej „godności”? Księgi Mojżeszowe wskazują w partiach narracyjnych oraz prawnych w różnorodny sposób na pobyt Izraela w kraju cywilizowanym (o osiadłym trybie życia, *przyp. tłum.*). Teksty histo-

ryczne, niekiedy także prorockie, odnoszą się w przeciwieństwie do tego do podstawowych tradycji z początków Izraela.

Przyzwyczajenie, by czytać podczas nabożeństw z „prawa” i „proroctw” (Dz 13,15), sięgać mogłoby ponadto do znacznie wcześniejszych czasów (§ 13a,3).

Grupa „pisma” ustalona zostanie dopiero w czasach nowotestamentowych, kiedy to Stary Testament — określony i skanonizowany w zasięgu i tekście — uznany zostanie za inspirowany i przez to pożyteczny dla wiary i życia wspólnoty. Dołączenie Krn i Dn do tej trzeciej części kanonu świadczy o stosunkowo późnym powstaniu tych dzieł, jako że nie znalazły one miejsca w starszych, zamkniętych zbiorach.

Ostateczne ustanowienie zawartości całego Starego Testamentu nastąpiło pod koniec I w. po Chr., być może na tzw. synodzie w Jabne (Jamnia), gdy judaizm konsolidował się na nowo po zniszczeniu Jerozolimy i zburzeniu świątyni (70 r. po Chr.). Czy dystansowanie się od chrześcijaństwa odgrywało podczas kanonizacji pewną rolę? Nie tylko Tora cieszyła się już długo przedtem odpowiednio dużym poważaniem, także księgi prorockie i Psalmy uchodziły faktycznie za „kanoniczne”. Tym niemniej Nowy Testament zdaje się nie znać Starego w obecnej, precyzyjnie wytyczonej formie; w każdym razie cytuje on wielokrotnie pisma (Jud 14n; por. 1 Kor 2,9 i in.), które zostały wykluczone jako apokryficzne, tj. niekanoniczne.

Historia powstania kanonu posiada swoje odzwierciedlenie w Kościołach chrześcijańskich, które nie definiują jednakowo objętości Starego Testamentu, zachowując częściowo apokryfy (katolicki), częściowo je wykluczają (luterkański, jeszcze surowiej reformowany).

Budowa (hebrajskiego) Starego Testamentu

Nazwa		Uznano za kanoniczne
Tora „Pouczenie”	Pentateuch 1—5 Mz = Gen, Ex, Lev, Num, Dtn	V/IV w. przed Chr. (Samarytanie)
Nebim „Prorocy”	Prorocy wcześniejsi: Joz, Sdz, 1 i 2 Sm, 1 i 2 Krl Prorocy późniejsi: Iz, Jr, Ez Księga dwunastu proroków (Oz — Ml)	III w. przed Chr.
Ketubim „Pisma”	Ps, Hi, Prz Pięć megillot: Rt, Pnp, Kz, Tr, Est Dn, Dzieło kronikarskie (Ezd, Ne, 1 i 2 Km)	ok. 100 r. po Chr.